

Türkçü Bir Alim: Bursalı Mehmet Tahir Efendi

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur*
ORCID-Id:0000-0002-1607-2979

Yaşam Karaçay**
ORCID-Id:0000-0002-3637-8211

Öz

Dinler, diller, kültürler tarih boyunca vardır. Fakat, milliyetçilik kavramı Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkmıştır ve bu insanlık tarihi için yeni sayılabilecek bir kavramdır. 19. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı Devleti çeşitli dil ve dinden insanları barındıran bir toplum olmaktan çıkmıştır. Hızlı toprak kayıpları ve azınlık isyanları Osmanlı Devleti dahilindeki Türk unsurunda etkisi altına almıştır. Dünyanın yeniden şekillendiği 19. yüzyılın sonunda doğan Bursalı Mehmet Tahir Bey “Türk kimdir?” sorusundan yola çıkarak Türk tarihi için çok kıymetli çalışmalar yapmış bir âlimdir. Bursalı Mehmet Tahir Bey Türklerin geçmişte bilim ve sanat alanlarında yaptıkları katkıları ortaya çıkaran çalışmalara imza atmıştır. Türk milliyetçiliği Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerle özdeşleşmişken onlardan çok daha önce benzer fikirleri öne süren Bursalı Mehmet Tahir Bey ise hak ettiği ilgiyi görmemiştir ve Türk kültür hayatındaki önemli yerine rağmen bugün adeta unutulmuştur. Çalışmamız

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: pinarkocaoglu@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: yasamkaracay@hotmail.com

aracılığıyla bu ilim adamının Türk milliyetçiliği fikriyatı içindeki yerini ortaya koymak; hayatını ve eserlerini gün yüzüne çıkarmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bursalı Mehmet Tahir, Türkçülük, Milliyetçilik, Türk tarihi, 19. Yüzyıl

A Turkist Scholar: Bursalı Mehmet Tahir Efendi.

Abstract

There are religion, language and culture throughout history. But the concept of nationalism emerged after the French Revolution and this is a new concept for human history. In the nineteenth century, the Ottoman State was not a society containing people of different languages and religions. Rapid land losses and minority rebellions have also affected Turks within the Ottoman State.

Bursalı Mehmet Tahir, borned at the end of the 19th century when the world has been reshaped, is a scholar who makes very valuable work about Turkish history by starting from the question that; “Who is a Turk?”. Bursalı Mehmet Tahir undertook the work to reveal Turks' contributions in science and arts in the past.

While Turkish nationalism became identical with Ziya Gökalp and Yusuf Akçura; Bursalı Mehmet Tahir did not take enough attention that he deserve even though he had suggested similar ideas long before and despite of their importance in Turkish cultural life they are almost forgotten. Through our present work we intend to find out these intellectual place among other thinkers in respect to Turkish nationalistic ideology and reveal hidden aspects of their life and works.

Keywords: Bursalı Mehmet Tahir, Turkism, Nationalism, Turkish History, 19th century.

Турецкий ученый бурсали Мехмет Таир

Содержание

Религии, языки и культуры существовали на протяжении всей истории. Однако после Французской революции появилось понятие «национализма», которое стало новой концепцией в истории человечества. С наступлением 19-го века Османская империя уже была не просто обществом, объединяющим людей разных языков и религий. Стремительная потеря земель и восстания меньшинств тоже повлияли на турок внутри Империи. Бурсали Мехмет Таир, родившийся в конце 19-го века в изменившемся мире, стал тем учёным, который внёс значительный вклад в историю Турции, задавшись вопросом: «Кто такой турок?». В своих работах он раскрыл вклад турок в области науки и искусства в прошлом. В то время как турецкий национализм стал ассоциироваться с именами Зии Гёкальп и Юсуфа Акчура, сам Бурсали не получил внимания, которое заслуживал, хотя выступил со своими идеями намного раньше. Сегодня они, не смотря на важность для культурной жизни Турции, почти забыты. Посредством нашей работы мы хотим обозначить место этого учёного в идеологии турецкого национализма и показать скрытые аспекты его жизни и работ.

Ключевые слова: Бурсали Мехмет Таир, пантюркизм, национализм, история Турции, 19-й век

Giriş

Milliyetçiliğin tarih sahnesine siyasi bir akım olarak çıkışı¹, Avrupa’da milli devletlerin doğuşundan sonra olmuştur. Milli devletlerin doğuşu da bilindiği gibi Fransız devrimi ve onu izleyen Napolyon’un askeri istila girişimleri ile meydana gelmiştir. Böylece milliyetçilik ideolojisi bütün Avrupa’ya yayılmıştır. Başka bir deyişle Fransız devrimi ve Napolyon Avrupada feodal kurumları yıkarken milliyetçi düşüncenin ve buna bağlı siyasal örgütlenmenin yaygın ve etkin bir akım olmasına neden olmuştur².

19. yüzyılda birtakım çabalara girişilmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğunda imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinin başladığını görüyoruz. Bu konuda İlber Ortaylı’nın “*Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda, artık muhtelif dil ve dinden insanların meydana getirdiği bir imparatorluk değildir. Artık milliyetçi duygular ortaya çıkmış, Osmanlı adeta kaynayan bir kazan olmuştur*”³.” sözü de dönemin şartlarını bize anlatıyor.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Türk unsurun arasında ulusalcılığın doğuşundan henüz söz edilemezdi. Hızlı toprak kayıpları, azınlıkların milliyetçilik hareketleri gibi ileride daha sayacağımız sebepler Türk unsura da etki etmeye başladı. Türk ulusçuluğunun ilk çarpıcı örnekleri aslen Polonyalı olan ve 1849’da Türkiye’ye iltica eden Mustafa Celaleddin Paşa’nın⁴ 1869’da yazdığı bir kitap ile “*Les Turcs Anciens et Modernes*” (Eski ve Modern Türkler) isimli bir kitap yazması ve Ahmed Vefik Paşa⁵’nın ilk Osmanlı parlamentosuna başkanlık ederken (1877-1878) Suriyeli Hıristiyan mebuslara hitaben söylediği şu sözlerdir; “*Aklınız varsa en*

¹Ercüment Kuran makalesinde tarihte milliyetçiliğin ilk belirtilerinin Yahudilerde görüldüğünü söyler. Bunu İbranelerin kendilerini Allah tarafından seçilmiş bir kavim olarak görmesine bağlar. Bakınız; Ercüment Kuran, “Dünyada Milliyetçiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, Türk Yurdu C.19, sayı 139-141, Mayıs 1999, s.118.

² Gencay Şaylan, “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği” CDTA, C.7, s.1945.

³ İlber Ortaylı, Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 116.

⁴ Mustafa Celaleddin Paşa, asıl adı Konstanty Borzeckı. 1848 Polonya ihtilaline karşı çıktığı için önce Fransa sonra Osmanlıya sığındı. Les Turcs anciens et modernes adlı çalışması Osmanlı Türkleri arasındaki Türkçülük faaliyetlerinin ilk yapıtları arasında görülür. Kendisi ünlü şair Nazım Hikmetin dedesidir.

⁵Ahmed Vefik Paşa (ö.1891) Türkiyenin ilk Türkolog ve Türkçülerindedir. Şecere-i Türki’yi Çağatay lehçesinden Osmanlı Türkçesine çevirmesi çok önemlidir. Dil ve Tarih alanındaki çalışmaları onu Türkçü düşüncesinin en ön safhasına koymuştur. Bakınız; Ömer Faruk Akün, “Ahmed Vefik Paşa”, TDVİA, C.2, 1989.

kısa zamanda Türkçe öğrenirsiniz” Türkçe her zaman resmi dildi, ama bunun ilk defa 1876 anayasasında belirtildiğini göreceğiz. Türk unsur, 18. yüzyılda idari ve askeri alanda öne geçse de bunun bir ulusçu bilinç konusu olması 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başında görülmektedir⁶.

Osmanlı Devletindeki Türk milliyetçiliği, her bakımdan aynı dönemdeki milliyetçi akımlardan oldukça farklıdır. Genel olarak onlar, saldırgan ve emperyalist bir çizgi izliyorlardı. Bizde ise, ülke ve devleti koruma, batının tasallutundan kurtulma⁷ amacı başta geliyordu⁸. Türk milliyetçiliği herhangi başka bir millete karşı mücadele veya düşmanlık duygusuna dayanmamıştır; doğrudan doğruya kendi varlığını idrak etmek şeklinde ortaya çıkmıştır⁹. Diyebiliriz ki Osmanlı devletinden bağımsızlık fikri ile ayrılan diğer etnik unsurlar Osmanlı devletini bir parçalanma ve yıkılma sürecine götürmüşlerdir. Osmanlı Devleti Türk milliyetçiliği yapmadan evvel Osmanlılık ve İslamcılık akımları ile diğer etnik unsuru elinde tutmaya çalışmış fakat başka çıkar yol kalmadığı ve toplumun ana unsurunu da korumak zorunda olduğu için Türk milliyetçiliği fikrine yönelmiştir. Yoksa amaç milli bir devlet kurmak değil var olan devleti korumaya ve ona yeni bir kimlik kazandırmaya çalışmaktır. Yine de bu noktada amaç elbette ırka dayalı bir milliyetçilik değildir. Ortak bir dil ve ortak bir kültür çatısı altında toplanmış bir ulus yaratmaktır. Türk milliyetçiliğinin bu özelliğini Gökalp’in şu sözleri çok güzel açıklamaktadır; *“Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. Millet, ne irki ne kavmi ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir.”*¹⁰ diyerek ırksal değil, toplumsal bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışından bahseder. Osmanlı

⁶ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.82.

⁷Milay Köktürk ilk dönem milliyetçilerinin batının tasallutundan kurtulmanın tam aksine bu dönem milliyetçiliğinin batıya karşı olmadığını aksine kendi milletinin bağımsızlığını batılılaşmakta gördüğünü söylemektedir. Bakınız; Milay Köktürk “Milliyetçi Düşüncenin Dünü ve Bugünü Üzerine”, Türk Yurdu, C.32, Sayı 295, Ankara Mart 2012, s. 324.

⁸Çetin Yetkin, “Yaşar Okuyan Makalesi”, Milliyetçilik: Neden Şimdi? Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, s.134.

⁹ Nevzat Kösoğlu, “Milliyetçilik ve Türk Milliyetçilik Fikrinin Doğuşu”, Türk Yurdu, C.19, Sayı 131-141, s.321.

¹⁰ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Liva Yayınları, İstanbul 2012, s.60.

devletinde özel olarak Türkçülük adını alan milliyetçiliğe bu ad Ziya Gökalp¹¹ tarafından verilmiştir.

Türk milliyetçiliği tamamen kendi varlığını koruma amaçladır. Parçalanmış imparatorluğun enkazından milli bir devlet çıkarma sancısı yaşanmaktadır. İçerideki bu siyasal ve toplumsal değişimlerin yanı sıra aşağıda bahsedilecek bazı gelişmeler Türk milliyetçiliğinin gelişmesine ve şekillenmesine katkı sağlamıştır.

1.Bursalı Mehmet Tahir Bey'in Türkçülük İçindeki Yeri

Mehmet Tahir Bey 22 Kasım 1861 tarihinde vatanın batısında Bursa'da Yerkapı mahallesinde¹² doğmuştur. Bursalı Mehmet Tahir Bey askerdir. Dedesi Seyid Mehmed Tahir Paşa Kudüste kumandanlık yaptığı sırada kendisine inme inmiş ve liva paşası olarak emekliye ayrılmıştır. Kendisi bu inme sonucu konuşma zorluğu yaşadığı için halk arasında aileye 'Dilsiz Paşa-zadeler' lakabı verilmiştir¹³. Tahir Bey'in asker olan babası Rıfat Bey¹⁴ ise dindar bir insandır¹⁵. Babası Mehmet Tahir Bey'i yalnızca dini yönden etkilememiş aynı zamanda milli duygularının da temelini oluşturmuştur. Rıfat Bey'in tarihe olan ilgisi ve Türklük bilincine sahip bir insan olması oğlu üzerinde küçük yaşlarda milli duygulara eğilimi getirmiştir.

¹¹Ziya Gökalp'ten bahsetmişken o dönemde başta Ziya Gökalp ve diğer genç Türkçü aydınlarımızı etkileyen Durkheim'den bahsetmemek olmaz. Dünyanın pek çok yerinde Durkheim ekolünün mensupları vardır . Bunalım döneminin toplum bilimcisi olan Emile Durkheim (1858-1917) için döneminin en güçlü toplum bilimcisidir diyebiliriz. . Sosyoloji biliminin, toplum sorunlarını çözmeye adeta bir anahtar olarak kullanılabileceği gerçeği o dönemde görülmüştür. Bakınız; Peyami Safa, "Ziya Gökalp ve Durkheim", Türk Yurdu, Sayı 103, 1996, s.22; Orhan Türkdoğan, Türk Toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.29-30.

¹² Ekte mahallenin 1860 yıllarından bir fotoğrafına yer verilmiştir.Bakınız EK 2, Neslihan Türkün Dostoğlu, Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları, Akmed Yayınları, İstanbul 2001.

¹³ Muallim Vahyi, Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Mehmed Tahir Bey, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1334, s.11.

¹⁴ Rıfat Bey hakkında Muallim Vahyi şu bilgileri veriyor; tarikaten bir Nakşibendî olduğu, bir sabah namazını kazaya bırakmayacak derecede tertip ve takva sâhibi bulunduğu halde; Bursa'nın meşhur nişancılarıyla, silahşörleriyle pek samimi düşüp kalkar ve Cuma günleri Osmanlı Türklüğünün mübarek anelerine riayetle nişangâhlara nişan atardı. Bu suretle Osmanlı Türklüğünü yükseltmiş olan hakiki bir din terbiyesi dairesinde yaşardı Muallim Vahyi, Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Mehmet Tahir Bey, İstanbul Matba-i Orhaniye, 1334, s.13.

¹⁵ Rıfat Bey oğlunun dindar bir kişiliğe sahip olmasında en büyük etken olmuştur. Tahir Bey küçük bir çocukken babası geceleri ibadet ile meşgul olurdu. Ara sıra geceleri dostları ziyaretine gelir tasavvuf ve tarih konularında sohbetler ederlerdi. Böyle bir ortamda büyüyen Tahir Bey'in tasavvufa ilgi duyması kaçınılmaz olmuştur.

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

İlk tahsilini evlerinin yanındaki kargir¹⁶ mektepte tamamlayan Tahir Bey daha sonra Mülkiye Rüştüyesine girmiştir. Rüştüyede talebe iken aynı zamanda Haraççioğlu medresesi hocalarından şehit babasının aziz ve vefalı dostlarından Niğdeli Hoca Ali Efendi'den dini ve Arapça dersleri okumuştur¹⁷.1876 yılında Rüştüyeden birincilikle mezun olan Tahir Bey aynı yıl askeri idadiye verilir. Bu yıllarda gönlünde tasavvuf sevgisi belirlemeye başlayan Tahir Bey rüştüyedeki başarısını idadide de gösterecektir. O İdadinin iki+nci sınıfında iken 93 Harbi denilen 1877 Türk-Rus savaşı patlak vermiştir¹⁸. Tahir Bey'in babası Rıfat Bey askerlik aşkı ile yanıp tutuşmakta olduğu için hemen kâtiplik görevinden ayrılır ve gönüllü olarak askere katılır. O sırada 15 16 yaşlarında olan oğlu Mehmet Tahire şiiir şeklinde bir vasiyet bırakan Rıfat Bey¹⁹

İlme sa'y et ey tab-ı selim

Seni alim ede Allah-ı âlim" tavsiyesi ile belki de oğlunun Türklerin en büyük bibliyografya alimi olmasında,

"Her zaman abde ibadet lazım

Evc-i taatte uç ey şeh-bazım²⁰ " tavsiyesi ile de oğlunun herkesçe gıpta ile anılan bir Müslüman olarak yetişmesinde katkı sağlamıştır. Rıfat Bey Plevne yakınlarındaki Dubnik'te alınından ve boğazından iki kurşunun isabet etmesiyle şehit olmuştur. Babası Tahir Bey'in kişiliğinin alt yapısını oluşturmuştur.

Tahir Bey 1880 senesi Eylülünde askeri idadiden yine birincilikle mezun olur. O sene Harbiye Mektebine girer. Böylece kendisi Bursa'dan ayrılmış İstanbul'a ayak basmıştır. İstanbul'da da içindeki tasavvuf aşkı hiç durmadan gelişmektedir. İçinde büyük bir Muhyiddin İbnü'l Arabi²¹ sevgisi bulunmaktadır. Muallim Vahyi onun bu halini şu sözleri ile anlatmıştır:

¹⁶ Kargir taş veya tuğladan yapılmış bina anlamına gelmektedir.

¹⁷ Fikri Yavuz- İsmail Özen, "Hazırlayanın Önsözü", Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s.1.

¹⁸ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", TDVİA, C. 6, İstanbul 1992, s.453.

¹⁹ Vahyi, a.g.e., s.20.

²⁰Rıfat Bey oğluna İlme sa'y et ey tab-ı selim diyerek ilim için çabalamasını önermiştir Aynı şekilde Evc-i taatte uç ey şeh-bazım diyerek de kula ibadet etmek yaraşır diyerek onu dini yönünü sağlamlaştırmaya yöneltmiştir

²¹Muhyiddin İbnü'l Arabi 1165 yılında Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmir bölgesinin başşehri Mürsiye'de doğdu. Kendisi tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sufi bir müelliftir.

Fazilet Pinar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

Mektep hayatının derslere çalışmak, talimlere çıkmak gibi dimâğî ve bedenî bütün yorgunluklarına rağmen Tâhir Bey salâh ve mücâhdesini katiyen bozmuyor, belki artırıyor. Kendi gibi daha iki arkadaş buluyor. Artık o sırrî emele; Muhyiddîni anlamak, Muhyiddînî olmak, mümkün olduğu kadar Muhyiddîne benzeyerek yaşamak aşkına tamâmiyle râm oluyor²².

İşte bu ruh hali ile Tahir Bey daha sonra bahsedeceğimiz Melamilik yolunu seçti. Harbiye Mektebinde 3 sene başarılı bir şekilde okuduktan sonra 1883 Temmuzunda Piyade Mülazım-ı Saniliği ile buradan mezun olmuştur. İşte böyle başarılı bir öğrencilik hayatı geçiren Tahir Bey sonraki yaşamında da başarılı bir insan olmuştur.

Babasından sonra Mehmet Tahir'i milliyetçilik bakımından etkileyen bir diğer unsur okulu bittikten sonra tanıştığı kişiler oldu. Kendisi, Temmuz 1883'te piyade teğmeni olarak Harbiye'den mezun olduğunda Üçüncü Ordu emrine verilerek Manastır Askeri Rüşdiyesi coğrafya hocalığına tayin edildi. Mehmet Tahir Bey bu zamanlarda başlayarak Türk milliyetçiliği fikri memlekette henüz bir tohum halinde bile mevcut değilken, Veled Çelebi, Necip Asım Bey gibi mahdut birkaç arkadaşıyla Türklük fikrini neşre çalışıyordu²³. Bunu Muallim Vahyi Şöyle anlatır;

Manastır'da bir nevi şebeke-i sevkiyye te'sîs ediyor bir şimendifer ateşçisi, bir posta seyyarı buluyor; din ve vatanın bizden Müslümanlık ve insanlık namına metâlibini, bu metâlibin suret-i istifa ve edasını gösteren dini ve vatani müellefat, cerâid ve risalet getirtiyor. Avrupa'dan bilhassa Mısır'dan getirttiği bu paketlerle kendi ihvan ve yâranı arasında hamiyet-i dîniyye ve vataniyye iştiyâkâtını tatmin ve tenmiye ettikten sonra İlbasan, Ohri, Debre, Yanya hatta İşkodra'daki erbâb-ı vicdan ve irfanın, bilhassa din rehberleri olan meşâyih ve ulemanın nazar-ı fikir ve basiretlerini açmaya ale't-temâdî ve muntazaman sa'y ediyor.

Tahir Bey'in Manastır Askeri Rüştiyesinde Coğrafya muallimi iken kaleme aldığı Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri adlı 42 sayfalık eser bazı garazkârların Türklerin akıncı makulesi kaba bir kahraman değil, aynı zamanda ilmede hizmet

²² Vahyi, a.g.e. , s.20.

²³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri (hazırlayanın önsözü), hazırlayan Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, s.3.

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

eden medeni bir millet olduğunu ispat için yazılmıştı²⁴. Eser İkdam gazetesinde tefrika edildikten sonra Ahmet Cevdet tarafından basılmıştır. Medeniyete büyük hizmetleri dokunmuş en ünlü İslam âlim ve mütefekkirlerinin büyük bir kısmının Türk olduğunu öne sürdüğü eserinde, eserlerini Arapça ve Farsça yazdığı için Arap ve Acem kabul edilen Farabi, Zemaşeri, İbn-i Sina, Cevheri, Buhari, Tirmizi, Hakim Senai, Şevket-i Buhari, Emir Hüsrev-i Dihlevi gibi nice İslam ünlüsünün Türk olduklarını ileri sürdü. Kendi içinden yetişmiş fakihleri, filologları, filozofları, riyaziyeci, astronom, tabip, tabip, tabiat âlimleri, kimyacıları ile Türklerin İslam medeniyetinde nasıl yükseltici bir rol sahibi bulduklarını gösteren bu eser hayretle karışık bir hayranlıkla karşılanmıştı²⁵.

Onun Manastırda görev yaptığı sırada kaleme alınmış bu eser 1897 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Türkleri cahil ve ilimden uzak bir kavim gibi görmek isteyenlere cevabı niteliğinde olan bu araştırma, bugün artık herkesçe kabul edilen gerçekleri bundan tamamen habersiz bir devirde ortaya koyması, şüphesiz ki Türkçülük akımının ortaya çıkıp ilerlemesine büyük bir katkı sağlamıştır. Mehmet Tahir Beyi yayın âlemine sokan araştırması “Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri” onun Türk milliyetçiliği yolunda attığı en büyük adımlardan biridir.

Tahir Bey'in siyasi cemiyetlerle ilgisi olduğu bilinse de bu konudaki fikirler oldukça muhtelifdir. Manastıra ilk gidişinden itibaren çevresine milli duyguları yaymaya çalışan Tahir Bey, memlekete meşrutiyet yönetimini getirmek için Üçüncü Ordu subayları arasında yaygınlaşan siyasi eğilimi benimsemişti. 1906 yılında bir gizli örgütlenme olan on kişi Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuşlardı. Bu kişilerin içinde bir numaralı isim²⁶ Selanik Askeri Rüşdiyesi Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey idi. Onun dışında Naki Bey (Yücekök), Edip Servet (Tör), Kazım Nami (Duru), Ömer Naci Bey, İsmail Canpolat Bey, Hakkı Baha Bey, Mehmet Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bey idi²⁷. Cemiyetin bir diğer üyesi Mithat Şükrü Bleda'nın anlattığına göre ilk toplantıları Selanik'te Beş Çınar Bahçesi denilen yerde

²⁴ Hüseyin Namık Orkun, Türkçülüğün Tarihi, Kömen Yayınevi, Ankara 1977, s.60.

²⁵Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 456.

²⁶Bursalı Mehmet Tahir Bey'in bir numaralı isim olarak gösterilmesinin sebebi rütbece diğer üyelere üstün olmasındandır.

²⁷ Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1, İletişim Yayınları,1998, İstanbul, s.53

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

yapılmıştı. Cemiyet kendilerine bir tüzük hazırlamış, üye olmak içinde şartlar tasarlamışlardı. Buna göre asli on üyenin dışında üye olacaklar gözleri bağlı bir şekilde Mithat Şükrünün evine getirilecek burada silah ve Kur'an üzerine yemin edecekler²⁸. Bu küçük cemiyetin en ilginç özelliği tüm üyelerinin tarikat mensubu²⁹ ya da mason olmasıdır. Cemiyet silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayılmış, asker ve sivil üyeleri artmış, gizli, ihtilalci bir güç olmuştur. o sırada Paris'te bulunan Jön Türklerin temsilcisi gizlice Selanik'e gelmiş ve bir birleşme antlaşması yapmıştır. Böylece Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Terakki ve İttihat adını almıştır³⁰.

Ömer Faruk Akün makalesinde “Bazı araştırmacıların, Bursalı Tahir'in Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin Manastır kolunda faaliyet gösterdiğini sanmaları yanlışır”³¹ diyerek ve Sina Akşin'in Jön Türkler ve İttihat ve Terakki eserini örnek göstermiştir. Fakat Sina Akşin burada “ Manastır, Bursalı Tahir, Binbaşı Süleyman Askeri, Binbaşı Vehib, Teğmen Atıf gibilerin önderliğinde önemli bir merkez oldu³²” ifadesini kullanıyor. Akünün buna karşı çıkış sebebi Tahir Bey'in 1904 de Selanik'e gelmiş olmasıdır. Fakat cemiyet 1906 yılında kurulmuştur. Fakat Akşin aynı kitapta Bursalı Tahir Bey'in adını Selanik'teki cemiyet içinde de saymıştır. Burada Akşin Akünün dediği gibi yanılmayıp Manastırda Bursalı Tahir Bey'in nüfuzunu kullanarak cemiyeti desteklediğini de söylemiş olabilir.

Burada iş daha da karmaşık hale geliyor ve Ali Fuat Cebesoy anılarını anlattığı kitabında Bursalı Tahir Bey'in adını başka hiç bir cemiyette anmadan Atatürk'ün Selanik'te kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyetine üye olduğunu söylüyor³³. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin birbirinden ayrı hareketler olduğu bellidir fakat hangisi önce kuruldu burada bir kesinlik yoktur. Aslında böylesine karmaşık ve olayların müthiş bir hızla gerçekleştiği bir dönemde bilgilerin birbirini tutmaması normal sayılabilir. Çünkü en başta cemiyetler gizlidir,

²⁸ Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 20-21

²⁹ Bursalı Mehmet Tahir Bey'in de Melami diye adlandırılan bir tarikatla ilgili olduğu konusuna daha sonra değinilecektir.

³⁰ Tunaya, a.g.e. s.54

³¹ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s.453.

³² Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s.62.

³³ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 94.

kimsenin bir diğer üyeden haberi yoktur. Vatanın kurtuluşuna odaklanan bu insanlar belki de yalnız bir cemiyete üye olmamışta olabilir.

Tahir Bey'in milletçe yeniden Türklüğün eski azamet ve şanını kazanması yolunda insanların zihinlerini uyandırma amaçlı bu çabaları öyle dikkat çekmiştir ki, hükümet tarafından bir inkılap fikri olarak değerlendirilmiştir. Nihayet zaptiye nezaretinden vilayete gelen bir şifre üzerine ilk defa olarak 22 Nisan 1311/4 Mayıs 1895 tarihinde evi ve mektepteki odası basılarak arama yapılmıştır. Bu baskından bir sonuç elde edilemez, zira Tahir Bey'in eski talebelerinden olan Manastırlı Binbaşı Süleyman Bey o zamanlar vali yaveridir. Süleyman Bey gelen şifreyi çözmüştür ve Tahir Bey'e haber vermiştir. Tahir Bey de duruma göre önlemini almıştır. Muallim Vahyi aynı eserde Mehmet Tahir Bey'in Manastırda geçen on dört yılın ardından nakledildiği, bir yıl bile sürmeyen kısa bir zaman görev yaptığı Üsküp'te de aramalara maruz kaldığını anlatmıştır³⁴. Bu jurnaller sonucu Rüşdiye müdürlüğü vazifesine son verilen Tahir Bey 10 Mart 1907'de Manisa Alaşehir redif alayı kumandanlığına atanmış, sonra İzmir'de Tümen Merkezinde Divan-ı Harb azalığına verilmiş ve böylece pek çok kütüphane gezme imkânına kavuşmuştur³⁵. Böylece Türkçülük adına pek çok ilmi yayında yapabileme fırsatı elde edebilmiştir.

2.Bursalı Mehmet Tahir Bey'in Tarihçiliği

Bursalı Mehmet Tahir Bey'in ilmi çalışmaları Manastır'da öğretmenlik yaptığı yıllarda ortaya çıkmaya başlar. Manastır ve çevresindeki Müslim ve gayrimüslim mektepleri teftiş vazifesindeyken oralardaki tarikat mensupları şeyhleri ile tanışır³⁶. İlk olarak babasından kalma bir merakla sonra tanıştığı insanların etkisi ile âlimlere yönelik bibliyografya ve biyografi çalışmalarına başlar³⁷. Kendisi hem dini ilimlerin memleketteki erbaplarına karşı hem de edebiyata karşı ilgilidir. Bu sıralarda Avrupa'dan bir âlim Manastır'a gelmiştir. Burada ilim erbabı biri ile tanışmak istemiştir. Kendisini tarihçi sıfatıyla Tahir Bey'e götürmüşlerdir. Tahir Bey bu Alman âlim ile uzun uzun sohbet etmiştir. Alman alim Tahir Bey'e "Evet, büyük bir milletsiniz, lâkin bu büyüklüğünü göstermesi lâzım gelen şairlerinizin kısm-ı

³⁴ Vahyi, a.g.e. , s.65.

³⁵ Akün, a.g.m. , s.454.

³⁶ Muallim Vahyi, a.g.e., s.33.

³⁷ Ömer Faruk Akün, a.g.m, s.453.

Fazilet Pinar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

azamı hemen mevzuları itibariyle gayr-ı lâyük kasideler ve fesat-ı ahlâkı müeddî gazeller yazmakla israf-ı ömür ve kelâm etmişler. Bizdeki Schiller, Goethe gibi millete hayat ve nur veren millî ve içtimâî şairlerinizi göremiyorum.” dediği vakit Tahir Bey cevap vermekte epey zorlanmıştı. Cevap olarak Osmanlı Türkünün ortaya çıkamamasında sebebin yeteneksizliği değil üst üste yaşadığı olaylar olduğunu söylemiştir³⁸.

Tahir Bey bu Alman’ın sorusundan öyle etkilenmiş olacak ki 1897 senesinde Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri adını verdiği ilk eserini ortaya çıkarmıştır. Arapça ve Farsça yazdığı için Türk olmadıkları düşünülen âlimlerin Türklüğünü ortaya koymuştur.

“Yarım marifet cehaletten çok daha büyük bir felaket ve musibettir³⁹” diye düşünen Tahir Bey Türk tarihçiliğine en büyük katkı olarak Osmanlı Müellifleri eserini yazmıştır. Bu eseri yazarken büyük bir çaba harcamıştır. Amacı müelliflerin doğum yerleri tarihleri, ölüm yerleri tarihleri ve eserlerinin isimleri ile bu eserlere ait genel bir malumatı ortaya koymaktır. Müelliflerin mezarlıklarına gitmiş hatta bazen mezar taşını bulamadığı vakit ufak çaplı kazılar yaptırmış ve nice büyüklerin mezarlarını ortaya çıkartmıştır⁴⁰. Tahir Bey tarihteki Türk bilim, sanat ve edebiyat dallarında önemli çalışmalar yapmış kişileri keşfetmeye çalışmıştır. Bu yolla Türklerin eskiden olduğu gibi şimdide uygar bir toplum olarak tek başına ayakta kalabileceğini anlatmak istemiş olabilir.

Tahir Bey şüphesiz ki bilgisi sebebiyle pek çok kimse tarafından aranan bilgisine başvuru bir kişiydi. Tahir Bey’in en haz duyduğu şeylerden biri de zeki ve anlayışı kuvvetli bir gencin aradığı herhangi bir kitapla ilgili bilgi sorup öğrenmek için yanına gelmesidir. O böyle zamanlarda her derdini, ihtiyacını, elemi unuttur ruhani bir zevkle ihtiyacın giderilmesine çalışırdı⁴¹. Entelektüel, azimli, çok disiplinli çalışan, derin bilgi birikimine sahip olan Bursalı Mehmet Tahir Bey’in ilmi ve şahsiyeti hakkında köprülünün şu sözleri oldukça etkileyicidir;

³⁸ Muallim Vahyi, a.g.e., s. 83-84.

³⁹ a.g.e., s.84.

⁴⁰ a.g.e., s.85.

⁴¹ a.g.e., s.92.

Tahir Bey tarz-ı mesaisi itibariyle herkese ve bilhassa gençlerimize ibret-âmîz bir misal olmalıdır. Bir memleketin terakkiyât-ı ilmiye ve fikriyesi her şubede büyük mütehasşısler yetişmekle kabul olur. Hâlbuki kemal-i teessüfle itiraf etmeliyiz ki, bu zî-şeref unvana iddia-yı istihkak edecek adamlarımız gençler arasında da ihtiyarlar arasında da pek nadirdir. Yorulup usanmadan bir mesele hakkında senelerce teksif-i mesai edecek erbab-ı himmete, erbab-ı ihtisasa bedel bizde en mühim mevzular hakkında üç haftada ciltler vücuda getiren sahte mütehasşısler mevcuttur. İşte Tâhir Bey'i bu itibar ile de çok nadir bir numune-i mesai addediyoruz⁴².

Ayrıca Köprülünün bu ifadelerinde Bursalı Tahir Bey'in ilim etiğine bağlılığı ve disipliniyle bilim tarihimizde yerini aldığını, yani kendisinin hayatlarını araştırmaya adanmış insanlar gibi bugün araştırılmaya değer bir ilim insanı olarak onlar arasında yerini aldığını görüyoruz.

19. yüzyılın sonunda dünyayı saran milliyetçilik akımından Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. Bursalı olan Mehmet Tahir Bey de Osmanlı askeri sınıfı içerisinde büyük ölçüde yayılan Türk milliyetçiliği içerisinde yer almıştır. Tahir Bey Türklerin tarihte bilim ve sanata büyük katkı yaptıklarını ortaya çıkartmaya çalışmıştır. Bu âlimin milliyetçilik akımı içindeki hikâyesini anlamak için o dönemlerde Bursa'nın durumuna bakıp yetiştiği çevre hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Osmanlı Devletine merkezlik yapan Bursa şehri Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u merkez yapmasından evvel Bursa İstanbul'un bir rakibi olarak gelişme göstermişti. Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı döneminde de doğuya doğru girilen seferler için bir askeri merkez olma özelliğini kazandı. Şehirde ki refahın ana kaynağı ipek ticareti idi. Şehir ipek endüstrisinin dünyada ki merkezi konumunda idi. Şehirde İstanbul'un fethinden sonra oldukça yoğun bir kültürel faaliyet oldu. Şehirde büyük çoğunluğu oluşturan Türk nüfusunun yanı sıra Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusu da bulunuyordu⁴³.

Elbette Osmanlı Devleti döneminde etnik olarak saf bir ırkın bulunduğu şehirlerden bahsedilemez ama Türk unsurun çok daha yoğun olduğu şehirler vardır

⁴² Köprülüzade Mehmed Fuad, "Bursalı Tahir Bey", Türk Yurdu, C.2, S.46, Tutibay Yayınları, s.409.

⁴³ Halil İnalçık, "Bursa", TDVİA, C.6, 1992, s.447-448.

ve Bursa’da ise bu durum tam aksidir yani Bursa farklı etnik grupların yoğunluğunun oldukça fazla olduğu bir yerdir. 19. yüzyılda milliyetçi fikirler önce diğer etnik gruplar içinde yayılıp gelişmişler, âlimimizde buna yakından şahit olmuştur. Bursalı Mehmet Tahir Bey’de milliyetçilik fikirleri, asker olan babasının milli duygularının kuvvetli olması sayesinde aile ortamında gelişmeye başlamıştır. Sonrasında ise ‘tarihte Türkler de var’ deme ihtiyacı onu araştırmaya sevk etmiştir. Mehmet Tahir’in askeri sınıftan bir aileye mensup olması şüphesiz ki küçük yaşlarında şehrin ileri gelen hocalarından ders alması için imkân sağlamış ve iyi yetiştirilmiştir. Bursa’da ticaret sayesinde ekonomik durumun iyi olması sonucu kültürel faaliyetler mevcuttur, bu da âlimimizin yetişmesinde büyük rol oynamıştır. O gençlik dönemlerinde Avrupa’da ki ve diğer Türk devletlerindeki Türkoloji çalışmalarını takip etmiş ve memleketimizde bir milli şuur uyandırma işini kendisine vazife görmüştür.

3.Bursalı Mehmet Tahir Efendinin İlmî ve Siyasi Çalışmaları

3.1. Meslek Yaşamı

3.1.1. Öğretmenlik Dönemi

Harbiye’den mezun olan Mehmet Tahir Bey çektiği kura sonucu görev yeri olarak üçüncü orduya bağlı olan Manastır ve Selanik civarları çıkar. Kendisinden Edirne ya da Manastır’ı seçmesi istenen Mehmet Tahir Bey Manastır’da Coğrafya hocalığı yapmayı seçer. Kendisine sunulan bir diğer seçenek olan Kavaid derslerine girmeyi ise babasından kendine miras kalan tarih sevgisi nedeniyle reddeder. Çünkü kendisi coğrafyayı tarihin zemini olarak görmektedir⁴⁴. Bunun yanında Mülkiye Rüşdiyesi ile yeni açılan Mülkiye İdadisinde de tarih ve hitabet öğreten Mehmed Tahir, yeni ve ileri bir anlayışta ders okutuşu ile dikkati çekmiştir. Kendisi Manastıra gelişinin birinci yılında Seyyid Hoca Muhammed Nuru’l Arabiyi ziyaret ederek ona biat etti. O Şeyhi’nin vefatı sonrasında bölgede Melamiliğin artık önde gelen bir simasıydı⁴⁵.

Manastır’da bulunduğu bu sürede tarih çalışmaları da başlamıştır. Yaptığı kıymetli çalışmaların ilki olan Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri burada ortaya

⁴⁴Vahyi, a.g.e., s.29

⁴⁵ Akün, a.g.m., s.453

Fazilet Pinar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

çıkarak. 1897 yılında artık Mehmet Tahir Bey Üsküp Askeri Rüşdiyesi Coğrafya öğretmenliğine naklolunmuştur. Burada rütbesi yüzbaşılıktan kolağalığına yükselmiş ve tekrar Manastıra bu defa müdür olarak tayin olmuştur. Burada 6 yıl kalmış bu defada 1904'te Üsküp Askeri Rüşdiyesine tayin edilmiştir⁴⁶. Artık rütbesi binbaşı olan Tahir Bey Manastıra geldiğinden beri hem siyasi faaliyetleri hem de Melamilik faaliyetlerinden ötürü şüpheleri üzerine çekmiştir. Bu şüpheler artınca hakkında iki jurnal düzenlenir. Bu jurnaller sonucu Rüşdiye memurluğu vazifesine 31 Ocak 1906'da son verilir⁴⁷. Böylece Tahir Bey'in öğretmenlik hayatı son bulur.

Tahir Bey için önce Yemen ve Irak'a gönderilme kararı çıkar. Fakat hatırlı dostlarının araya girmesiyle üçüncü ordu idaresinde bulunan Redif Sınıf-ı Sâni taburlarından Alaşehir alayına birinci tabur kumandanlığına tayin edilir. Burada beş altı ay kaldıktan sonra İzmir'e gönderilir. Burada Divan-ı Harp azalığı ve buna bağlı olarak çalışan tahkik memurluğu ile görevlendirilir⁴⁸. İzmir Tahir Bey için her yönden iyi bir deneyim olmuştur. Kendisi burada çeşitli kütüphaneleri görerek Aydın vilayeti yöresinde yetişmiş müellifler hakkında mahalli araştırmalara yönelmişti. İzmir'de bulunduğu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantı içinde olması onun Melami çevresi dolayısıyla manevi nüfuzu bulunan bir üyesi olma durumunu korudu⁴⁹.

3.1.2. Milletvekilliği Dönemi ve Diğer Çalışmaları

İhtilâlden sonra İttihat ve Terakki Partisi Tahir Bey'i Bursa'dan aday gösterir. Tahir Bey 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebûsân'da milletvekili olur⁵⁰. Muallim Vahyi'nin ifadesine göre Tahir Bey kendi isteği ile değil, cemiyetin bu husustaki kararı ve hemşerilerinin ısrarı üzerine vekil olur. O kendisi de belirtmiş olduğu gibi; bir siyaset adamı değil, esasen bir ilim ve irfan adamı idi⁵¹. Zaten meclisin 1911 yılı sonundaki fesih kararı ile kapanan birinci faaliyet devresinden

⁴⁶ Akün, a.g.m., 453

⁴⁷ Bu konudaki bilgiler birinci bölümde Bursalı Mehmet Tahir Bey'in Türkçülük İçindeki Yeri Kısmında verilmiştir.

⁴⁸ Muallim Vahyi, a.g.e., s.71-72

⁴⁹ Akün, a.g.m., s.454

⁵⁰ Akün, a.g.m., s.454.

⁵¹ Vahyi, a.g.e., s.75.

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

sonra vekillikten ayrılır⁵². Bu ayrılışın sebebi Tahir Bey'in mizacının siyasete uygun olmaması olabileceği gibi, Abdülbaki Gölpınarlı'nın Melâmîlik üzerine yazdığı kitabında değindiği üzere; melâmî ihvanına dayanarak İttihat ve Terakki'den bir gurup ayırmaya kalkışması ve başarısız olması da olabilir⁵³.

Mebusluğu sırasında askeri encümenin yanı sıra Harbiye Nezareti Tensikat komisyonu üyeliği ve Donanma Cemiyeti Murahhaslığı gibi vazifeler üstlendi. Meşrutiyetin gayelerini halka anlatmak için İzmir'den Konya'ya kadar olan bölgede ve Bursa'da Konferanslar vermekle görevlendirildi. Askeri özlük haklarını muhafaza ettiği için 27 Nisan 1911'de rütbesi gönüllü redif alayı kaymakamlığı kadrosuna yükselmiştir. Daha sonra 1912'de Harp Dairesi Divanı-ı Harb üyesi, ardından Ekim 1912'de Muhakemat Dairesi üyesi ve Mart 1913'te tekrar Divan-ı Harb üyesi olur. Bu sıfat üzerinde iken 24 Ocak 1914'te yarbaylıktan emekli olur⁵⁴.

Milletvekilliği ile İstanbul'a gelmesi Bursalı Tahir Beyi araştırmaları için hasret çektiği çalışma şartları ve kütüphane imkânlarına kavuşturmuştur. İstanbul kütüphaneleri tetkik vazifesini, Amasyalı Hoca Hüseyin Hüsamettin Efendi ve Kilisli Muallim Fazıl Rifat Efendi ile beraber bir buçuk sene sürdürür. Umumî İstanbul kütüphanelerini dolaşırlar. Yaptıkları araştırmalarda ibn-i Sina, Nasıruddin Tûsî gibi birçok eski âlimin kendi el yazmaları eserlerini ortaya çıkarırlar. Yine bu çalışmalar esnasında hat, tezhib, teclid sanatlarına ait birçok örnekleri keşfeder⁵⁵. Tahir Bey burada Osmanlı müellifleri için gerekli olan bibliyografya malzemesini toplamıştır.

Burada bir buçuk yıl kadar hizmetini sürdüren Tahir Bey sonra Topkapı sarayı müzesi müdürlüğüne getirilmiştir. Bundan sonra herhangi bir resmi vazife almadığı bilinir. Yirmi yıllık bir çalışmanın ardından I. Dünya savaşı (1915) sırasında Osmanlı Müelliflerinin ilk cildini ortaya koymuştur⁵⁶. Emekliye ayrılan Tahir Bey Çengelköy'de ikamet etmekte iken hastalanır ve geçim sıkıntısına düşer. Kendisi tüm bu sıkıntıların farkında değilmiş gibi bibliyografya çalışmalarına devam eder. Osmanlı Müellifleri eserinin son iki cildini de yazar. Geçim sıkıntısı o

⁵² Akün, a.g.m. , s.454.

⁵³ Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.328.

⁵⁴ Akün, a.g.m. , s.454.

⁵⁵ Muallim Vahyi, a.g.e. , s.90-91.

⁵⁶ Akün, a.g.m. , s.454

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

dereceye gelmiştir ki Tahir Bey hanımının kıymetli eşyalarını rehin bırakarak emniyet sandığının yardımını almaya mecbur kalır. Hatta Muallim Vahyi'nin belirttiğine göre bir gün bu emniyet sandığının borçlularını ilan eden Takvim-i Vekayi'de Tahir Bey'in ismi listenin en başında yer alır⁵⁷.

Tahir Bey'in son zamanlarında hafıza kuvvetinde zayıflık zuhur eder. Bu nedenle bir müddet Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'nde, bir müddet de Cerrahpaşa'da tedavi görür⁵⁸. Bu tedavi esnasında Zeynep Kamil Hastanesi'nde vefat eder⁵⁹. Vefat tarihi ile ilgili bilgiler oldukça karışıktır. Eserini Tahir Bey hayatta iken yazdığından Muallim Vahyi'den herhangi bir bilgi alamıyoruz. Gölpınarlı hicri ve rumi olarak iki tarih vermiştir. Fakat bu iki tarih biri 7 Kasım 1924'e diğeri 28 Ekim 1925'e denk geldiğinden birbirini tutmamaktadır. Yusuf Akçura ise bambaşka bir tarih vererek 1929 yılında İstanbul'da değil Bursa'da vefat ettiğini söyler⁶⁰. Mezarı Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi Dergahı haziresinde bulunur.

Mevlevi Şeyhi Ahmet Remzi Efendi Tahir Bey'in ölümü üzerine şunları söylemiştir:

Bursalı Tahir Bey'in geldi zamanı ric'atı
İrtihali eyledi eshabı ilmi ilmi derdnak
Namını asarı ibka etti, bu tarihte
GittiTahir Bey fenadan Hakka elhak pir, pak⁶¹

Ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen Bursalı Mehmet Tahir Bey hakkında ki gerçek son zamanlarında unutulmuş olmasıdır. Hayatını Türklüğün ilim fikir ve sanatta yetiştirdiklerini araştırıp tanıtmaya adanmış Tahir Bey bir devirde Türklüğün en büyük kitabiyat âlimi olarak anılırken yaşlılığında unutulmuştur.

3.2. Eserleri

Bursalı Tahir Bey biyografi ve bibliyografya araştırmalarını birbirinden ayırmamış, birini ötekini tamamlayıcısı bir iş olarak ele almıştır. O eserlerini

⁵⁷ Muallim Vahyi, a.g.e. , 97-98

⁵⁸ Gölpınarlı, a.g.e., s.328

⁵⁹ Akün, a.g.m. , s.454

⁶⁰ Yusuf Akçura, Türk Yılı, s. 384

⁶¹ İbrahim Alaettin, Meşhur Adamlar, Sedat Simavi Yayınları, İstanbul 1933,s. 174.

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

Türkleri cahil ve medeniyetten uzak olarak gören düşünceleri çürütmek amacıyla yazmıştır. Bugün gerçekler bilinse de insanların henüz bu gerçeklerden tamamen habersiz olduğu bir devirde bunları araştırıp dile getirmekle Tahir Bey Türk milletine yapılabilecek en iyi hizmeti yapmıştır. Bu bölümde Mehmet Tahir Bey'in bazı eserleri açıklamaları ile verilirken biyografi tarzında eserlerinin yalnızca adı verilmekle yetinilecektir.

Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri: Mehmet Tahir Bey ilk eseri olan Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetlerini Manastır'da görev yaptığı zaman yazmıştır. Kitap ilk kez Türkçü gazete İkdâm'da yayınlanmıştır. Daha sonra Ahmet Cevdet Bey tarafından 1896'da İstanbul'da neşredilmiştir. Bu eser dışarıdan ilham alınarak ya da tercüme edilerek oluşturulan bir eser değildir.

Tahir Bey kitabının önsözünde özellikle Gazneliler ve Selçuklular döneminde yaşayan Türkler arasından yetişmiş büyük insanların çoğunlukla ilmi eserlerini Arapça, edebi eserleri ise Farsça yazdıklarını söyler. Bu konuya da şöyle açıklık getirir;

Hele ulûm-ı dîniyede yani; tefsîr, hadîs, tasavvuf, fıkıh, kelâm ilimlerinde eser yazan zevât-ı kirâmın hemen nısfının Türk oldukları künye ve memleketleri delâletiyle meydandadır. (...) Meamâfih, me'hazimiz olan kitaplardan isimleri yazılabilen zevât içinde belki bir ikisinin Arap ve Acem ensâlinde olmak ihtimali var ise de bunların da müddet-i medîde Türk devletlerinin himaye ve terbiyelerinde bulunmalarından dolayı adetâ Türkleşmiş oldukları âşikardır⁶².

Kitabın içeriğine gelecek olursak 185 kişi hakkında bilgi veren kitapta bu kişilerden dokuz tanesi kadındır. Osmanlı döneminden kimse hakkında bilgi verilmemiştir. Tahir Bey Osmanlı Devleti zamanında yaşamış kişiler için kitabın ikinci cildini yazacağını söylemiş fakat bunun yerine Osmanlı Müellifleri eserini yazmıştır.

Osmanlı Müellifleri: Üç ciltten oluşan bu eser yalnızca uzun sürede yazılmakla kalmamış aynı zamanda uzun bir süre zarfında yayınlanmıştır. Toplam 1244 sayfadan oluşan eser bir yandan Tahir Bey'in ömrünün son vakitlerindeki hastalığı

⁶² Bursalı Mehmet Tahir, Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri, İkdâm Matbaası, İstanbul 1314, s.4.

bir yandan ülkenin savaş döneminde olması sebebiyle arka arkaya basılamamıştır. 1915-1920-1922 yıllarında basılan üç ciltlik bu eser savaştan başka şey bilmeyen fikri ve ilmi faaliyetlerden uzak bir kavim gibi gösterilmeye çalışılan Osmanlı Türklüğünün çeşitli ilim ve kültür sahalarında çok sayıda eserler vermiş, müellifler yetiştirmiş olduğunu ispat amacıyla yaptığı bu büyük çalışmada, eser yazmış düşünce ve sanat adamlarımızın zengin bir bibliyografya ansiklopedisinin temelini koymuştur. Osmanlı Devleti'nin doğuşundan 20. yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadar gelen bir zamanı kapsayan eser 1691 Türk müellifin hal tercümesini vermektedir⁶³.

Eserde hal tercümeleri umumi alfabetik sıra ile verilmemiş bunun yerine tıp, filoloji, tarih gibi bölümler altında verilmiştir. Bu eserden sonra Bursalı Mehmet Tahir Bey yalnızca Türkiye'de değil aynı zamanda dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır. Tahir Bey en büyük Türk bibliyografya âlimi olarak anılmaya başlamıştır. Eser için takdirlerin yanında muhakkak ki eleştirilerde olmuştur. Eserin yüzeysel kaldığı ve kaynaklardan yeteri kadar istifade edemediği gibi gerekçelerle eleştirilen eser ne olursa olsun şüphesiz ki yine de kimse eserin büyüklüğünü ve ilim dünyasının ihtiyaç duyduğu bir eser oluşunu inkâr edilemez.

Menakib-i Harb (Harp Hikâyeleri): 1914-15 yıllarında iki ayrı matbaa tarafından basılan bu eser Osmanlı harp tarihinde gerçekleşen bazı kahramanlık sahneleri nakledilir. Çalışmanın temelini Tahir Bey'in öğretmenlik yıllarında tarih dersleri münasebetiyle tuttuğu notlar oluşturmaktadır. Osmanlı tarihinden bazı kahramanlık menkıbeleri nakledildikten sonra cihadın faziletlerine dair Osmanlı müelliflerince yazılmış otuz sekiz eserin bibliyografyası verilmiştir⁶⁴.

Ahlak Kitaplarımız: 1907 yılında İstanbul'da basılan bu eser 44 sayfadan oluşur. Osmanlı-Türk müelliflerinin hal tercümelerini incelemek yanında belirli bir saha ve konularda ortaya konmuş eserlerin toplu bibliyografyalarını da meydana getirmeye çalışan Tahir Bey'in bu eseri alanında bir ilktir. Hazreti Muhammed'in ahlakla ilgili hadislerini ele alan bir girişten sonra Osmanlıların her alanda olduğu gibi ahlak alanında da eserler yazmaya önem verdiğini belirterek bunlardan 108 tanesinin

⁶³ Akün, „a.g.m., s. 458.

⁶⁴ Akün, a.g.m. , s. 458.

Fazilet Pinar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

müellifleriyle birlikte toplu bir bibliyografik listesini düzenler⁶⁵. Biyografi tarzında diğer eserlerine gelinecek olursa;

Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabi, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1329

Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli, Kitaphane-i İslam ve Askeri Matbaası, İstanbul, 1317

Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli, Kitaphane-i İslam ve Askeri Matbaası, İstanbul, 1318

Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul, 1321

Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri, Hamidiye Mekteb-i Sınayi Matbaası, Selanik, 1322

Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, Kesişyan Matbaası, İzmir 1324

Hacı Bayram-ı Veli, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1329

Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû' ve Gayr-ı Matbû' Âsârını Hâvî Risâle, Matbaa-i Bahriye, İstanbul, 1329

İdare-i Osmaniye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1335

Kâtip Çelebi, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331

⁶⁵ Akün, a.g.m., s.457

Sonuç

19. yüzyılda tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı Osmanlı devleti üzerinde de etkisini göstermekte gecikmemiş, yabancı unsurların bağımsız olma çabalarında önemli bir rol almıştır. Söz konusu hareketlere rağmen imparatorluğun Türk unsurunda böyle bir davranışa daha geç bir dönemde rastlanmıştır. Buna neden olan ana etkenler, imparatorluğun temel unsuru olan Türklerin devletin varlığını güvence altına alma düşüncesi ve sahip olunan ümmet yapısının etkisi olmuştur. Bunlar Türklerin milliyetçilik fikrine yönelmesini geciktiren sebepler arasındadır.

Tarih bir milletin hafızasıdır ve toplumlar gelecekte de yaşayabilmek için bu hafızayı canlı tutmak zorundadır. Bursalı Mehmet Tahir Bey de devleti yıkılıştan kurtarmayı amaçlayan Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetlerinin başarısız olmasından sonra kimsenin Türk kimliğine sığınmayı aklına getiremediği bir dönemde bunun farkına varıp Türk milliyetçiliği fikrine yönelmiştir. O bir Alman âlimin “Sizin tarihinizde neden Goethe gibi önemli yazarlar, şairler, bilim adamları yok?” sorusundan etkilenecek tarihte mühim işler başarmış Türkler de vardır deme ihtiyacı ile tarihteki önemli Türkleri araştırma yolunu seçmiştir. Tahir Bey bu yolla diğer etnik unsurlar olmadan da uygar bir toplum olarak Türklerin tek başına ayakta kalabileceğini anlatmak istemiş olmalıdır.

Hayatını Türklerin bilim ve sanat alanlarındaki katkılarını gün yüzüne çıkarmaya adanmış Bursalı Mehmet Tahir Bey bugün Türklerin en büyük bibliyografya âlimi olarak hakkında çalışmalar yaptığı insanlar arasındaki yerini almıştır.

Kaynaklar

AKÇURA, Yusuf, 2009, Türk Yılı 1928, Hazırlayan; Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

AKŞİN, Sina, 1993, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi, İstanbul.

AKÜN, Ömer Faruk, 1989, “Ahmet Vefik Paşa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.II, s.143-157.

_____, 1992, “Bursalı Mehmet Tahir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VI, s.452-461.

ALAETTİN, İbrahim, 1963, Meşhur Adamlar, Sedat Simavi Yayınları, İstanbul.

BLEDA, Mithat Şükrü, 1993, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BURSALI, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Hazırlayan: Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul.

_____, 1314, Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri, İkdam Matbaası, İstanbul.

CEBESOY, Ali Fuat, 1967, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Baha Matbaası, İstanbul.

GÖKALP, Ziya, 2012, Türkçülüğün Esasları, Hazırlayan: İsmail Acar, Liva Yayınları, Balıkesir.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, 1931, Melamilik ve Melamiler, Devlet Matbaası, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 1992,“Bursa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6. , s. 444-449.

KÖKTÜRK, Milay, 2012, “Milliyetçi Düşüncenin Dünü ve Bugünü Üzerine”, Türk Yurdu, C.32, Sayı 295, Tutibay Yayınları, Ankara, s.320-325.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, 1329, “Bursalı Mehmet Tahir”, Türk Yurdu, C.2. Tutibay Yayınları, s.404-410.

KÖSOĞLU, Nevzat, “Milliyetçilik ve Türk Milliyetçilik Fikrinin Doğuşu”, Türk Yurdu, Tutibay Yayınları, C.19, Sayı 131-141.

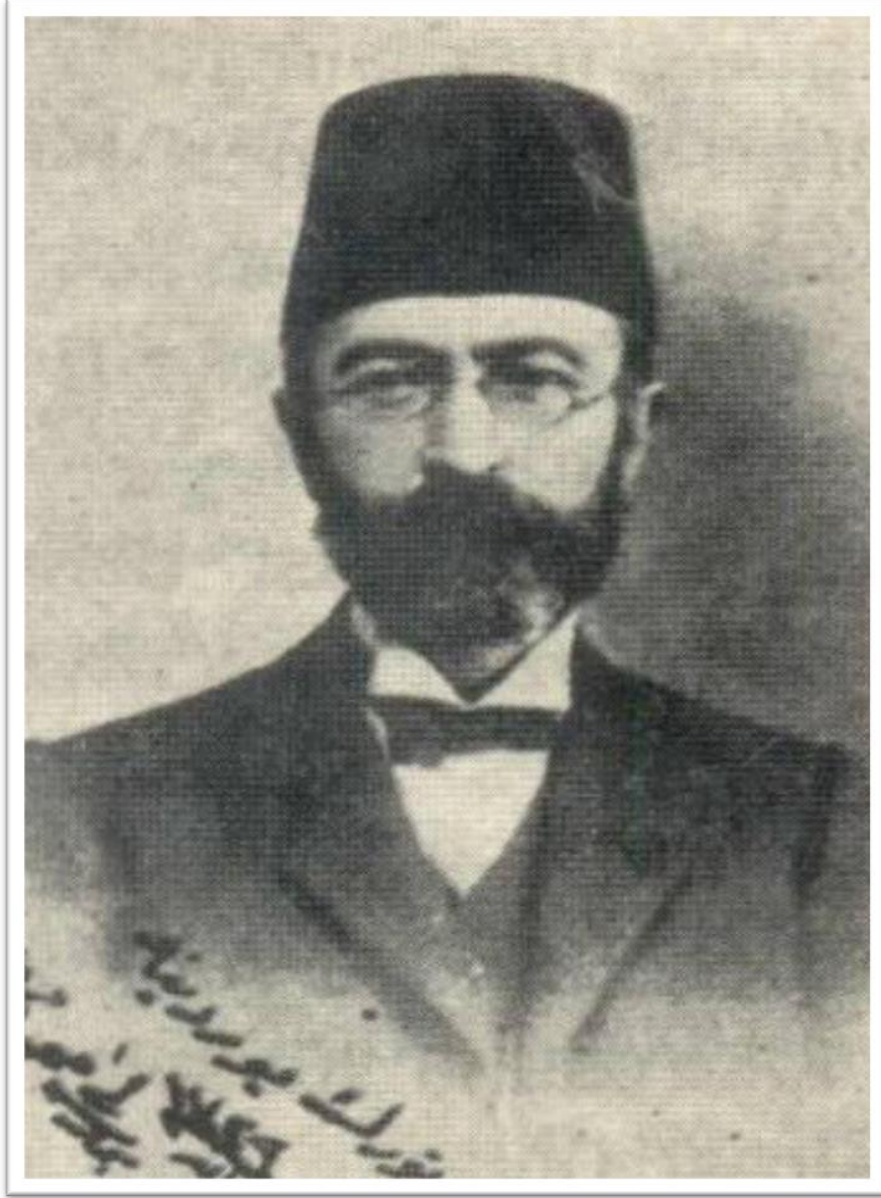
KURAN, Ercüment, “Dünyada Milliyetçiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, Türk Yurdu, C.19, S. 139-141.

Fazilet Pınar Kocaoğlu Uyur-Yaşam Karaçay

- ORKUN, Hüseyin Namık, 1977, Türkçülüğün Tarihi, Köymen Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI, İlber, 2011, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____, 2011, Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul.
- SAFA, Peyami, 1996, “Ziya Gökalp ve Durkheim”, *Türk Yurdu*, Sayı 103, Ankara 1996.
- ŞAYLAN, Gencay, 1983, “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, V.7, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, 1988, Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÜN DOSTOĞLU, Neslihan, 2001, Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları, Akmed Yayınları, İstanbul.
- VAHYİ, Muallim, 1334, Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar; Bursalı Mehmet Tahir Bey, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul.
- YAVUZ, Fikri, ÖZEN, İsmail, 1972, “Hazırlayanın Önsözü”, Osmanlı Müellifleri, Meral Yayınevi, İstanbul.

EKLER

EK 1: Bursalı Mehmet Tahir Bey bakınız; Yavuz Unat, Bursalı Mehmet Tahir Bey, TDVİA Yayınevi, İstanbul 1995

EK 2: 1861 Yılında Doğan Bursalı Mehmet Tahir Bey'in Doğduğu Bursa Yerkapı Mahallesi'nin Aynı Yıllardan bir Fotoğrafı bakınız; Neslihan Türkün Dostoğlu, Osmanlı Döneminde Bursa 19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla Bursa Fotoğrafları, Akmed Yayınları, İstanbul 2001.

